

Srovnání pojetí eucharistie v díle Jana Viklefa *De Eucharistia* a Jana Husa *De corpore Christi*

Comparison of the concepts of Eucharist in works of John Wyclif's *De Eucharistia* and John Hus' *De corpore Christi*

Aleš Hodes, FF MU, Ústav religionistiky
e-mail: aleshodes@seznam.cz

Abstract

The main aim of this study is to analyse the concepts of eucharistic transformation in the late Medieval Ages, specifically in the works of famous scholars and reformers John Wyclif and John Hus. Their positions on the issue are framed in a wider context on the debate on the Eucharist, which includes arguments from theological, exegetic, and scholastic metaphysics points of view. Characteristic opinions of both authors are confronted with the predominant teachings of the era, namely transubstantiation and remanence. The comparison will uncover differences between eucharist concepts, which were upheld by both thinkers. Based on these facts, the analysis follows the purposes, motivations and inspirations of John Wyclif and John Hus and what led them to different conclusions.

Keywords

John Hus, John Wyclif, eucharist, transubstantiation, remanence, the body and blood of Christ, bread, wine, scholastic metaphysics

Klíčová slova

Jan Hus, Jan Viklef, eucharistie, transsubstanciacie, remanence, tělo a krev Kristova, chléb, víno, scholastická metafyzika

Úvod

Scholastické období teologie a filosofie bylo ovlivněno několika velkými myšlenkovými spory. Problematika eucharistické nauky počínající ve středověku již v 9. století může být pokládána za jednu z nich. Poté, co začalo křesťanství expandovat do germánských zemí Severní Evropy, bylo potřeba ustálit eucharistickou nauku pro nové konvertity. Právě za tímto účelem misionářský mnich Paschasius Radbertus představil svoji eucharistickou koncepci. Jeho oponentem, který zastával odlišné pojetí eucharistie, byl další mnich Ratramnus a spor těchto dvou postav raného středověkého křesťanství započal diskuzi, jejímž dalším milníkem byla výměna názorů mezi dvěma nevýznamnějšími teology 11. století – Berengariem z Tours a Lafrankem z Bec. Roztržka mezi oběma mysliteli měla za výsledek sepsání důležitého vyznání *Ego Berengarius*, které se v následujících

stoletích stalo předmětem rozporů odporujících si proudů eucharistických nauk (Levy, 2003: 126–153). Katolická církev se pokoušela teologické pochybnosti jednou provždy vyřešit na čtvrtém lateránském koncilu v roce 1215, kde bylo papežem Inocencem III. uvedeno dogma o transsubstanciaci jako ortodoxní nauka katolické církve. Ustanovilo se zde, že při svátosti eucharistie dochází k reálné přeměně chleba a vína na Kristovo tělo a krev. To však nezabránilo dalším rozporům uvnitř církve – naopak se problematika eucharistické nauky opět začala dostávat do popředí teologické diskuze v druhé polovině 14. a na počátku 15. století (Keen, 1986: 16). O to se také velkou měrou zasloužil spis významného anglického teologa Jana Viklefa *De eucharistia*, který výrazně ovlivnil pozdější názorové proudy v problematice pojetí eucharistie. Jan Viklef žil mezi lety 1320–1384 a působil jako doktor teologie na věhlasné univerzitě v Oxfordu. Pro své myšlenky, které byly velkou inspirací pozdějších reformních hnutí, se často tento anglický myslitel nazývá „jitřenkou reformace“ (the morning star of the reformation) (Levy, 2006: 458). Nedlouho po něm se k tomuto tématu vyjádřil v traktátu *De corpore Christi* pražský kněz a kazatel Jan Hus. Tato významná postava především českých, ale i světových dějin křesťanství žila v letech 1370–1415. Život Jana Husa skončil tragicky, poté co byl na Kostnickém koncilu za své myšlenky, kterými vystupoval především proti poměrům v tehdejší katolické církvi, obviněn z hereze, kdy jej stihla krutá poprava upálením na hranici. Husovy myšlenky však jeho smrtí nezanikly, bylo jimi inspirováno husitské hnutí, jež významně ovlivnilo náboženský i světský život v následujících stoletích zejména v Českých zemích.

Vliv Viklefových myšlenek se projevil také na Pražské univerzitě, a to právě v době, kdy na ní působil Jan Hus. Názory anglického teologa byly přijímány především českou částí univerzity, která tím ještě prohloubila spor s německými univerzitními mistry. Mimo Husa se přikláněli k Viklefovým ideám také jeho starší kolegové Stanislav ze Znojma a Štěpán Paleč (Šmahel, 2001: 254–255). Vzhledem k neoddiskutovatelnému vztahu mezi Viklefem a Husem se pokusím oba autory porovnat na pozadí dominantních názorových směrů debaty o eucharistické nauce, a přispět tak k rozsáhlé badatelské diskuzi na poli historického a religionistického zkoumání vztahu těchto dvou důležitých postav středověkého křesťanství. Badatelské úsilí související s osobnostmi Husa a Viklefa se v minulosti zaměřovalo spíše k otázce podobnosti jejich kritiky poměrů v tehdejší církvi, a proto pokládám za důležité prozkoumat také další možný aspekt učení, který může pomoci nahlédnout na spojitost obou autorů z nového hlediska. Srovnání proběhne na úrovni jejich argumentace a východisek v nejdůležitějších dílech, které tyto autoři k problematice eucharistie sepsali. V případě Viklefa půjde o spis *De eucharistia* a Husův postoj zkoumám v traktátu *De corpore Christi*.

Pojednání *De eucharistia* Viklef pravděpodobně sepsal někdy mezi lety 1379–1382, vzhledem k tomu, že bylo dílo citováno v pozdějším spise *De Blasphemia* (Loserth, 1892: 64–66). Stalo se tak ještě v Oxfordu, kde působil jako doktor teologie předtím, než byly jeho práce v roce 1382 odsouzeny a on musel odejít do ústraní. Obsah tohoto textu byl pravděpodobně jedním z hlavních předmětů obžaloby. Jedná se o nejobsáhlejší autorovo dílo spojené s eucharistickou naukou, přičemž další Viklefovy práce zabývající se touto tematikou jsou *De apostasia* a *De eucharistia confessio* (Kaňák, 1973: 26–28). Traktát byl přeložen z původního latinského znění do angličtiny M. Spinkou (1952: 61–88), jehož předlohou byla starší kritická edice

J. Losertha (1892) *Iohannis Wyclif De eucharistia tractatus maior*. Loserthova edice byla vytvořena na základě pražských manuskriptů z počátku 15. století, které byly přepsány pravděpodobně z kopií přivezených Jeronýmem Pražským z Oxfordu. Ty podle všeho nechal zničit pražský arcibiskup Zbyněk, když bylo v Praze spáleno přes 300 exemplářů kopií Viklefových spisů (Thomson, 1937: 24).

Traktát *De corpore Christi* vychází z Husova kázání, které se uskutečnilo 14. června roku 1408 v Betlémské kapli. Obsah této promluvy byl posléze autorem zpřesněn a argumenty zde předložené podložil autoritou výroků z Bible a děl církevních otců. Poté svou práci rozšířil mezi své přátele a kolegy (Flajšhans, 1903: 247–248). Původní text sepsaný v latině byl přeložen M. Svobodou a vydán V. Flajšhansem (1903: 245–261) společně s dalšími latinskými spisy již na počátku 20. století.

Představení základních pojetí přeměny eucharistie

V období vrcholného středověku, zejména poté, co bylo v roce 1215 západní církví ustanoveno dogma o transsubstanciaci, vyvstalo několik konceptů, jimiž se teologové snažili vyřešit otázku přeměny chleba a vína v tělo a krev Krista po pronesení konsekračních slov. Hlavním bodem rozepře jednotlivých názorů byla především povaha této změny. Abychom dokázali vysvětlit tři hlavní pojetí svátosti eucharistie, musíme si nejprve objasnit pojmy scholastické filosofie, jimiž je tento zázrak vysvětlován. Substance, jakási podstata věci, v našem případě substance chleba, je neměnnou stránkou chleba a existuje sama o sobě, tedy něco, co dělá chléb chlebem, na rozdíl od akcidentu, který je závislý na substanci a může se měnit. Je zjednodušeně jakousi druhotnou vlastností věci, která nemusí být vázána jen na jednu substanci. V případě chleba, jenž bývá při svátosti eucharistie substituována hostií, jsou akcidenty například bílá barva, kulatý tvar a podobné vnější vlastnosti, které mohou náležet také jiným věcem (Keen, 1986: 6). V oficiálním stanovisku katolické církve, které, jak už bylo řečeno, pocházelo ze čtvrtého lateránského koncilu, se změna nazývá transsubstanciace a spočívá v tom, že původní substance chleba se celá přeměňuje v substanci těla Kristova. Jediné, co zůstává stejné, jsou akcidenty, tedy hostie je i po přeměně kulatá a má bílou barvu, avšak tyto akcidenty existují již bez původní substance, na kterou byly vázány.

Existence akcidentů nezávisle na jejich substanci byla pro mnohé teology velmi problematická. Z toho důvodu vznikla protíváha vůči transsubstanciačnímu stanovisku, takzvaná remanenční nauka.¹ Zastávala názory, které nebyly přijímány představiteli církve a jejich šíření bylo často tvrdě postihováno. Hlavní myšlenkou remanence je, jak už napovídá název, setrvání substance chleba společně s nově vzniklou substancí Kristova těla v hostii po kněžském posvěcení. Zásadněji se liší od transsubstanciace takzvaná znaková nauka, pro kterou se používá termín transsignifikace. Její stoupenci zásadně odmítají přítomnost

¹ Někteří badatelé, např. často citovaný Stanislav Sousedík, v souvislosti s Viklefovým učením používají termín konsubstanciace, který má velice podobný význam jako označení remanence. Jedná se však o pojem, který v době Viklefa ani Husa ještě nebyl používán (Penn, 2006: 252). Nauka konsubstanciace se vyskytuje až v souvislosti s německým reformátorem Martinem Lutherem a jeho pozdějším protestantským hnutím (Cross & Livingstone, 1997: 408). Z tohoto důvodu jsem se rozhodl používat pro danou dobu původnější označení remanence.

Kristovy substance a zastávají názor, že chléb se po přeměně stává jen jakýmsi symbolem těla Kristova (Sousedík, 1998: 38–39). Tento postoj bychom mohli nazvat protipólem transsubstanciační nauky. Transsignifikační stanovisko se tak významně odlišovalo od oficiálně uznaného dogmatu, že bylo pro většinu tehdejší církve absolutně nepřijatelné, což vyústilo až v pronásledování těchto myšlenek a jejich hlasatelů.

Viklefovo stanovisko v otázce eucharistie

Viklefův pohled v otázce povahy eucharistie lze popsat jako přinejmenším neuspořádaný. Významný český teolog a filosof Stanislav ze Znojma (cca 1351–1414), jenž byl mimo jiné také Husův učitel a mentor, poznamenává, že se v jeho dílech na toto téma objevují až protichůdné myšlenky (Sousedík, 1998: 39). Stanislav ze Znojma byl znalcem v okruhu Viklefových spisů, a proto jej ostatní učenci někdy dokonce pokládali za stoupence jeho myšlenek. Sám Stanislav ze Znojma ovšem mnohdy Viklefovy myšlenky kritizoval, a to nejen kvůli nekonzistenci jeho názorů, ale také kvůli tomu, že někdy příliš vybočoval z ortodoxie (Sousedík, 1998: 15–16). William Woodford, taktéž renomovaný teolog, Viklefův přítel a posléze také jeho zatvrzelý oponent, mu vytýkal, že během posledního desetiletí jeho života několikrát výrazně změnil svůj postoj k podstatě konsekrace (Keen, 1986: 10). To vše dokládá, že Viklefova eucharistická nauka prošla prudkým myšlenkovým vývojem právě v tomto časovém úseku. O problematiku eucharistické nauky se začal plně zajímat až v pozdější fázi svého života – ke zpochybnění transsubstanciace došel pravděpodobně až k závěru 70. let 14. století. V tuto dobu také započal otevřeně ve svých spisech dávat najevo příklon k remanenci. Díla s eucharistickou tematikou *De apostasia* (1380), *De eucharistia* (1379–1381) a *Triologus* (1382–1383) byla všechna sepsána až na sklonu Viklefova života. Ve spise *De apostasia* lze nalézt jasně důkazy toho, že věří v, jak sám říkal, pravdivou a reálnou přítomnost Krista (*vericiter et realiter*)², avšak následně je autorem důrazně připomínána přetrvávající substance chleba, jež nelze z eucharistie jednoduše odstranit. Poslední dva zmíněné spisy byly často napadány ze strany Viklefových oponentů, kteří se domnívali, že v nich zavrhuje reálnou existenci Kristovy substance. Přestože ani zde nikdy otevřeně nepopřel přítomnost Krista v proměněné hostii (Sousedík, 1998: 40–42).

V pracích anglického teologa se velmi často objevuje ústřední motiv zkažených a hříšných novot, které tehdejší církev zavedla,³ což Viklef chápe jako následek odvrácení se od správného výkladu Bible. Obvykle se proto odvolává k původní čisté církvi, která se ještě Písmem řídila. Ani v díle *De eucharistia* tomu není jinak. Hned na prvních stranách kritizuje církevní představitele, a to předně z toho

² Tato fráze se objevuje na více místech spisu *De apostasia*, konkrétně v případě edice H. Dziewického z roku 1889 ji můžeme nalézt na stranách 83, 103 a 185.

³ Viklef zde přesně nevymezuje hranici mezi tzv. původní čistou církví (primitive church) a moderní zkaženou církví (modern church). Můžeme se však domnívat z jeho úryvků, ve kterých pokládá papeže Mikuláše II. za spravedlivou a pravověrnou autoritu (Spinka, 1953: 73), že takováto církev byla ještě v jeho očích čistá a prostá od hříchu. A naopak o církvi v čele s Inocencem III., který stvrdil dogma o transsubstanciaci, již hovoří Viklef v tomto smyslu negativně. Lze tedy spekulovat, že tato pomyslná hranice leží někde mezi lety 1061 (konec pontifikátu Mikuláše II.) a 1198 (zvolení Inocence III. do papežského úřadu).

důvodu, že dogma o transsubstanciaci, kterým ztotožňují hostii s hmotným tělem Kristovým, podporují idolatrii mezi věřícími. Podle Viklefa tak činí pravděpodobně z toho důvodu, že tím chtějí podpořit úctu vůči eucharistii. Avšak tento výmysl, jenž nemá dle anglického teologa žádnou podporu v Písmu ani v původních tradicích, vede věřící spíše k uctívání materiálního symbolu, kterým je Kristus zobrazen, tedy hostie, místo aby se klaněli spirituálnímu aspektu, jenž chléb dostává po jeho konsekraci. Viklef to označuje za rouhačství, kterým vlastně klérus nabádá lidi k porušování prvního přikázání. Taktéž si, jak říká Viklef, pomocí tohoto klamu zvyšují autoritu své kněžské činnosti přisuzováním si moci denně tvořit pravé tělo Krista (Levy, 2003: 239–245). Zde je patrná Viklefova myšlenka spíše figurativního chápání přítomnosti Krista v eucharistii. Ta se projevuje i dále, když rozebírá slavná slova Ježíše při zehnění chleba u poslední večeře, jak jsou popsány v kanonických evangeliích Matouše (Mt 26,26–28), Marka (Mk 14,22–24) a Lukáše (L 22,19–20) „hoc est corpus meum“, neboli v překladu „toto je moje tělo“. Středobodem celé této debaty je především zájmeno „hoc“, tedy „toto“. Slovo, které jím je substituováno, je klíčem k vyřešení podstaty eucharistie po přeměně. Zatímco přívrženci transsubstanciacie se shodují, že význam těchto slov musí být brán materiálně, tedy jako jakási prezentace Kristova těla (Levy, 2003: 248), Viklef naopak argumentuje, že Kristus nemohl myslet „toto tělo je mé tělo“, protože taková věta by postrádala smysl, ale spíše svá slova myslel metaforicky, tedy „tento chléb je mé tělo“, podobně jako když řekl apoštolu Petrovi „na této skále zbuduji svou církev“ (Mt 16,18). Viklef to považuje za doklad toho, že sám Kristus potvrzuje remanenci substance chleba. Jelikož Krista považuje za nejvyšší autoritu, je podle Viklefa absolutně neoddiskutovatelné, že i po konsekraci v hostii přetrvává podstata chleba (Keen, 1986: 12).

Od argumentu spojeného s výkladem Písma přechází Viklef k metafyzickému pohledu na problematiku konsekrace hostie, pomocí něhož se snaží vyvrátit transsubstanciaci jako nesmyslnou. Stejně jako mnoho ostatních přívrženců remanence vidí nesrovnalost v povaze akcidentů, které i přesto, že se substance změnila, zůstávají stále stejné. Dvě v té době nejpobulárnější řešení tohoto problému z řad podporujících transsubstanciaci byly myšlenky nejvýznamnějších teologických a filozofických autorit 13. století. Dominikánský mnich Tomáš Akvinský a františkán Duns Scotus předložili východiska, která byla v podstatě stejná, i když k nim docházeli jinými způsoby. Akcidenty, přetrvávající v hostii, sice nemohou přirozeně existovat bez subjektu, ke kterému byly dříve připoutány, ale v případě transsubstanciacie k tomu dochází díky božské moci, jenž je neomezená a dovede tedy něco, co by bylo jinak ve scholastické filosofii nemyslitelné (Keen, 1986: 7–9). Argument, který sází na Boží všemocnost k překlenutí filosofického nedostatku spojeného s transsubstanciací, je podle Viklefa hlavním kamenem úrazu obou koncepcí. Načež oponuje, že takové smýšlení je jen slepou vírou bez potřebného šetření. Tvrdí, že nesmí existovat dogma, které nedokáže čelit racionálnímu rozboru. V tomto se odvolává k Augustinovi, jenž se dokonce snažil prozkoumat trojjednost Boha pomocí rozumu.⁴ Z Viklefova pohledu je transsubstanciacie jen zbytečně zkomplikovaná přeměna, protože na místo remanence musí dojít ještě k jednomu zázraku navíc, kterým je již zmíněná existence akcidentů bez

⁴ Viklef se zde odvolává k Augustinovu dílu *De Trinitate* (*O trojici*).

substance. A jelikož podle Viklefa Bůh nedělá věci nadbytečně, transsubstanciace je jen výmysl novodobé církve (Levy, 2003: 275–277).

Husovo stanovisko v otázce eucharistie a jeho vztah k učení Viklefa

Postoj, který Jan Hus v otázce podstaty eucharistie zastával, je již po mnoho desítek let předmětem početných diskuzí mezi badateli. Tento enormní zájem zejména v katolických a protestantských kruzích lze vysvětlit tím, že problematika povahy eucharistie v Husových spisech by mohla být klíčovým faktorem k rozsouzení sporu týkajícího se pravověrnosti českého kazatele, která byla zpochybněna koncilem v Kostnici. Dalším důvodem, proč je často propírána těmito badateli, je skutečnost, že v žádném ze svých děl otevřeně nepřekročil v otázce eucharistie hranice ortodoxie. S jistotou lze však říci jen to, že Hus stál pevně za stanoviskem přítomnosti substance reálného těla Kristova, a tudíž zcela odmítal znakovou nauku. O tom, co se posléze děje se substancí chleba, se český kazatel ve svých spisech a kázáních zmiňuje jen útržkovitě. Jednou z výjimek, kde se dotýká tohoto teologického tématu, je právě kázání později zpracované do traktátu *De corpore Christi*. Vznik tohoto spisu ovlivnil, a z části také podnítl, dekret ustanovený pražským arcibiskupem Zbyňkem Zajícem z Hazmburka, který nejprve naslouchal Husovým myšlenkám, ale posléze se stal jeho velkým politickým a teologickým oponentem. Ten v něm nařizuje kázat jen přítomnost těla a krve Kristovy po svátosti eucharistie. Hlavní pražský zástupce katolické církve tím rázně odsuzuje remanenční pohled. A nejen to, vyžaduje také šíření církevní nauky o transsubstanciaci. Hus s přístupem arcibiskupa vůči nekonformním myšlenkám očividně nesouhlasil, což jej vedlo k sepsání bezprostřední odpovědi k tomuto nekompromisnímu nařízení zacílenému proti remanenci (Flajšhans, 1903: 247–248). Hned na prvních stranách proto rozpoutává útok vůči tomuto usnesení. Zákaz nazývat svátost oltářní chlebem, což bylo praktickým důsledkem Zbyňkova nařízení, zasáhl Husa jako kazatele asi nejpodstatněji. Proto se prioritně snažil pomoci autority evangelií, v nichž mnohokrát Ježíš přirovnává svou osobu ke chlebu, docílit možnosti označovat tak i hostii po konsekraci. Hus však rozhodně nezacházel tak daleko, aby tvrdil, že se při eucharistii podává věřícím obyčejný chléb. K identifikaci substance chleba používá počáteční slova z modlitby vyložené v Matoušově evangeliu „Chléb náš nadpodstatný...“ (Mt 6,11). Z toho tedy usuzuje přítomnost „chlebu nadpodstatného“ (*supersubstantialis* – něco, co je nad materiální substancí) (Flajšhans, 1903: 250). Jedná se tedy o chléb, jehož substance je nad všemi substancemi svrchovaná. To s káravým tónem vůči všem, kdo tuto distinkci neberou v úvahu, dokládá slovy:

(...) ani nerozeznávají mezi chlebem-Kristem a chlebem upečeným od duchovního, protože více touží obcerstvití tělesně žaludek, než duši chlebem živým věčně nasytiti. Neboť kdyby více toužili po chlebě živém, než po chlebě z mouky upečeném, pak ne hmotný chléb z mouky, ale chléb nadpodstatný (...). (Jan Hus, *De corpore Christi*, 250)

Tento myšlenkový model se nápadně podobal tomu, který představil jeho předchůdce Viklef, jenž odděloval podstatu hostie na přirozenou neboli tělesnou a nadpřirozenou neboli duchovní. Lze se o tom přesvědčit v tomto úryvku:

Ale zde odpovídáme rozlišováním dvou druhů nazírání, pojídání a trávení:
A to tělesného a duchovního. (John Wyclif, *On the Eucharist*, 62)⁵

Navzdory určité podobnosti lze obě sdělení vyložit v odlišném významu. Viklefova slova mohou být chápána jako pokus dokázat spojení těchto dvou složek v přeměněné eucharistii, což nasvědčuje příklonu k remanenci. Naopak Hus mluví jen o jedné nadpodstatné substanci, čímž myslí bezpochyby Kristovo tělo. Oba autoři se však pokoušeli vysvětlit stejný problém s pozřením hostie, který v případě transsubstanciacie nasvědčoval tomu, že by křesťané pojídali svého Boha při svátosti. Tedy díky této diferenciaci součástí konsekrované hostie, pojídání, lámání, anebo jakákoliv jiná manipulace s hostií neovlivňuje skutečné Kristovo tělo, ale jen její materiální složku. Lépe můžeme Husův postoj v této věci pochopit z úryvku druhé kapitoly *De corpore Christi*:

Proto tyhle věci nazývají se svátostmi, že v nich jiného něco vidíme, něco jiného pak jimi rozumíme. Vidíme chléb a kalich, což i oči nám oznamují; avšak, co žádá víra, již máme býti poučeni, - chléb jest tělo Kristovo, kalich krev. (Jan Hus, *De corpore Christi*, 252)

Na první pohled toto sdělení může být jasným důkazem Husova transsubstanciačního přesvědčení. Uvedená kritická zmínka o smyslovém vnímání eucharistie, tedy nazírání vnějších akcidentů, jenž stojí proti na víře postavenému poznávání její spirituální podstaty, kterou představuje substance těla a krve Kristovy, nasvědčuje příklonu k stanovisku stoupců transsubstanciacie. Výrok by na základě takové interpretace nesporně zapadal do argumentace ve prospěch přetrvání původních akcidentů chleba a vína, avšak již s jinou nadpřirozenou podstatou. Nejednoznačný význam použitého vyjádření však otevírá možnost spekulacím o tom, že daným úryvkem Hus opatrně naznačuje existenci dvou typů substancí přítomných po svátosti, podobně jako se o to v předchozí pasáži snaží také Viklef.

Diskuze o povaze eucharistie se často střetla ve sporném bodě křesťanské věrouky, za který může být pokládáno vyznání *Ego Berengarius* významného raně scholastického teologa Berengaria z Tours. Ten v průběhu svého života učil přinejmenším od ortodoxního pojetí mírně odlišnou, ne-li přímo rozpornou verzi eucharistické nauky. A protože byl Berengarius jedním z největších teologů té doby, nevyhnulo se jeho učení pozornosti představitelů církve. V roce 1059 byl pozván před 113 biskupů a papeže Mikuláše II. Zde byl nucen vyznat svůj postoj k povaze eucharistie po konsekraci. Svě předchozí názory toho dne odvrhl a vyjádřil se obecným, nicméně pravověrným způsobem o povaze posvěcené eucharistie. Papež společně s celým shromážděním dokonce toto vyznání svým rozsudkem prakticky učinili

⁵ *But here we reply by distinguishing two kinds of seeing, of eating, and of digesting: namely, corporeal and spiritual.*

oficiálním stanoviskem tehdejší církve (Levy, 2003: 137–140). Toto vyznání vypovídá o tom, že po proměně jsou chléb a víno opravdu tělem a krví Kristovou. Avšak jestli substance chleba a vína přetrvává, se zde více nepíše, a proto bylo toto prohlášení používáno jak v argumentech stoupců remanence, tak transsubstanciace (Levy, 2003: 260–261). Viklef a stejně tak Hus se ve zkoumaných textech daného tématu rovněž dotýkají. Český kazatel uvádí vyznání takovýmto způsobem:

I zdá se, že tomu tak, z vyznání Berengariova, který vyznal před papežem Mikulášem a 113 biskupy, že chléb a víno, které se kladou na oltáři, jsou po posvěcení nejenom svátostí, ale i smyslově patrným pravým tělem Kristovým a krví jeho. (Jan Hus, *De corpore Christi*, 251)

V následných řádcích navíc kritizuje předchozí Berengariovo pojetí eucharistie, tedy jeho kacířský názor, že po svátosti eucharistie je přítomný jen posvěcený chléb a víno, v žádném případě však tělo a krev Krista. Nelze však opominout následná slova Jana Husa, ve kterých cituje velké exegetické dílo z 12. století *Glossa Ordinaria* a dává mu za pravdu:

Proto praví, že vše to má se vztahovati k způsobám, aby se tak řeklo, že chléb a víno jsou nejenom svátost, ale v pravdě ten chléb, t. j., že způsob chleba jest dotýkána, lámána a zuby věrných drobena. (Jan Hus, *De corpore Christi*, 251)

„Způsoby chleba“ jsou zde pravděpodobně myšleny jako vnější povahy, tedy jakési aktuální materiální podoby chleba a vína. Kdežto označením „ten chléb“ identifikuje tělo Krista, kdy si právě možnost tohoto označení snažil obhájit v předchozí kapitole. Jak můžeme opět vidět na znění tohoto úryvku, Hus zde podobně jako v předchozí části chodí po tenkém ledu. Pokud bychom však tato označení převedli do terminologie scholastické filosofie, tedy způsoby jsou označení pro akcidenty, poté by jeho vyjadřování bylo naprosto v souladu s ortodoxní transsubstanciací. Takováto formulace však svádí k myšlence, že Hus se opatrně snaží naznačit přítomnost jakési materiální složky eucharistie, se kterou lze fyzicky manipulovat společně s tělem a krví Krista, což by naznačovalo příklon k remanenci. V tomto případě nelze přesně určit, kterou z těchto dvou variant měl autor na mysli, avšak ambivalentnost vyjadřování Husa jistě není bezdůvodná. Dle českého badatele Stanislava Sousedíka (2003: 52–54) jeho počínání poukazuje na to, že připouštěl remanenci přinejmenším jako hypotézu, o které lze diskutovat jen na akademické půdě teologické fakulty.

Významný belgický husolog Paula de Vooght (1997/1960) ve svém již téměř klasickém díle *Kacířství Jana Husa* však prezentuje odlišný názor.⁶ Vooght (1997: 67) uvádí, jak lze také vidět v předchozím rozboru, že pokud se daná Husova slova převedou do pojmů scholastiky, nejde o nic jiného než ortodoxní argumentaci ve prospěch transsubstanciace. Podobně hovoří téměř o všech teologických otázkách, které český kazatel ve svých dílech probíral. Je však otázkou, proč tedy Hus reagoval takovým způsobem proti dekretům arcibiskupa

⁶ Studie Paula de Vooghta vyšla původně ve francouzském jazyce pod názvem *L'hérésie de Jean Hus*.

Zbyňka Zajíce, pokud byl jeho postoj naprosto bezpochybně a rigorózně přikloněný k transsubstanciaci.

Co se týče Viklefa, je jeho přístup k Berengariovu vyznání daleko přímočařejší. Obhajobu francouzského teologa pokládal za jasný doklad toho, že církev před Inocencem III., jenž prosadil dogma o transsubstanciaci, ještě stále věřila v pravou nauku podporovanou Písmem (Keen, 1986: 12). Jak píše sám Viklef:

Z těchto slov usuzuji, že [Berengarius] obdržel od papeže a synody ten názor, který měl vyznat; a je zřejmé, že kdysi bylo smyslem církevního článku víry, že chléb a víno zůstávají po konsekraci eucharistie stejně jako předtím. (John Wyclif, *On the Eucharist*, 68)⁷

V tomto výkladu Viklef dozajista předpokládá setrvání substance chleba. Avšak to byl jen první z bodů, které vedly Oxfordský koncil v roce 1380 k zavrnutí jeho díla *De eucharistia*. Hlavní přečin, ze kterého vinili spis anglického teologa, byl popírání reálné existence substance Kristova těla v hostii (Levy, 2003: 232–233). Stephen Penn (2006: 252) se ve svém příspěvku o Viklefovou pojetí eucharistie domnívá, že takováto obvinění byla postavena na používání slov „figurativně cháпали přítomnost Kristova těla a krve skrze chléb a víno (...)“ (Wyclif, 1953: 72),⁸ která však nebyla zpochybněním reálné prezenze Krista ve svátosti, ale jen popis koexistence dvou substancí.

Zásadní rozdíl mezi oběma autory, jenž můžeme na předchozích úryvcích zpozorovat, je tedy především způsob, jakým se v této otázce podstaty eucharistie vyjadřovali. Zatímco Viklef se bez jakéhokoliv váhání vyslovuje ve prospěch remanence a transsubstanciační nauku napadá jako nesmysl a rouhačství, Hus se za svého života k této problematice nikdy jasně nevyjadřoval, a i když v některých pracích používal termín transsubstanciace, učinil tak, aniž by kdy vysvětlil, co pod tímto pojmem chápe. A když byl na sklonku svého života v Kostnici nucen vyjádřit se ke 45 Viklefovým článkům, všechny tři, jež se týkaly eucharistické nauky, rázně popřel. Stejně tak odmítal, že by tyto články někdy ve svém životě učil, a všechny dochované prameny toto jeho tvrzení podporují. Nejvýrazněji odmítl třetí z článků Viklefovy eucharistické nauky, který zavrhuje reálnou existenci substance Krista v hostii. Hus se sám domníval, že tyto názory jsou anglickému teologovi přisuzovány neprávem, a že tedy transsignifikace, jejíž náznaky se objevují v pozdních Viklefových pracích, nebyla anglickým myslitelem nikdy vyznávána (Sousedík, 1998: 56–59).

⁷ *From these words it is gathered that he had received from the pope and synod that opinion which he was to confess; and it is clear that it was once the meaning of the Church, as an article of faith, that bread and wine remain after consecration of the Eucharist just as before.*

⁸ (...) *figuratively understood through the bread and wine the body and blood of Christ (...)*. Úryvek je použit v souvislosti s popisem eucharistické nauky prvotní církve, která je podle Viklefa stále ještě v této věci pravověrná.

Cíle, motivace a inspirační zdroje Jana Husa a Jana Viklefa při utváření jejich eucharistického přesvědčení

V předchozí části bylo poukázáno na to, že se Viklef a Hus jako autoři lišili především tím, jakým způsobem vyjadřovali svůj názor k pojetí eucharistie. Tento rozdíl mezi oběma autory pramenil jednak z odlišných cílů a motivací, kvůli kterým se snažili své názory prosazovat, ale také z působení různých vlivů, ať už z okolí anebo z děl, která studovali.

Viklefův postoj vůči transsubstanciaci se vyhrtil až v posledních letech jeho života. Jeho kritické názory vůči církevní hierarchii jej učinily populárním mezi jeho přívrženci nejen v Oxfordu, avšak poté, co vystoupil se spisy *De Apostasia* a *De eucharistia* proti transsubstanciální nauce a jasně se přiklonil k nauce remanentní, ztratil poslední ze svých sympatizantů a tento krok také nakonec způsobil jeho nucený odchod z Oxfordu (Keen, 1986: 4–6). Přestože si byl dozajista vědom konsekvencí, které tyto radikální názory zapříčiní, dal se do otevřené války s přívrženci transsubstanciace. Někteří badatelé, již se zabývají Viklefelem a jeho učením, mezi které patří také Gordon Leff (1968), se domnívají, že jeho eucharistická nauka je založena zejména na jeho předchozích metafyzických úvahách, a tedy že se nedokázal smířit s transsubstanciací jako filosofickým problémem, spíše než že by jej využíval primárně jako nástroj v boji proti zkažené církvi (Keen, 1986: 9–10). Proti Leffově interpretaci vystupuje Maurice Keen (1986: 12–15), který přisuzuje změnu Viklefových názorů jeho exegetické praxi. Pro tuto domněnku hovoří především to, že většina Viklefových argumentů ať už v díle *De Eucharistia*, nebo v jiných spisech s eucharistickou tematikou, se opírá o Písmo a literaturu z období rané církve, která podle něj ještě nebyla poskvrněna korupcí a hříchy. Na náhlou změnu jeho přesvědčení mělo vliv především studium Bible, jemuž se věnoval v rámci příprav komentáře na celé Písmo dokončeného v roce 1378 a vydaného pod názvem *Postilla Super Totam Bibliam*. Podrobný rozbor Viklefa dovedl k názoru, že nic z moderních nauk tehdejší církve nemělo oporu v tomto díle nejvyšší autority. Právě to také Viklefa přimělo k otevřené kritice církevních hodnostářů v čele s papežem, kteří sváděli církev od evangelických zásad k jakémusi „soukromému náboženství“, jež bylo zakládáno spíše na lidských pravidlech než na pravidlech božích. Pod vlivem těchto zjištění koncipoval své další práce jako polemiku vůči těmto podle jeho názoru hříšným učením a také proti klerikům, kteří je kázali. Můžeme tedy říci, že hlavní motivací a cílem jeho teologických spisů bylo usvědčit jeho oponenty z hereze a tím očistit církev od rouhačských novot, jež nejenom že nejsou podloženy Písmem, ale také v případě transsubstanciace odporují základním pravidlům scholastické metafyziky.

Tento Viklefův postoj lze zasadit také do širšího konfliktu, který v tehdejší světě panoval a měl dozajista velký vliv na jeho hlasité vystupování vůči církevní vrchnosti. Za tento ve 14. století přetrvávající rozpor, který zaštiťoval Viklefovou opozici církve, můžeme pokládat mocenskou tahanici mezi anglickou monarchií a katolickou církví. Církevní zásahy do politických a ekonomických záležitostí uvnitř monarchie zapříčinily potřebu sekularizovat tyto mocenské oblasti. V rámci tohoto sporu se Viklef stavěl na stranu sekulární moci, což značně ovlivnilo jeho vystupování mimo jiné i v otázce eucharistie. Viklefův příklon právě k této straně zapříčinil jeho ideál prosté a čisté církve, který byl již zmíněn výše. Právě vítězství

sekulární autority v tomto sporu by zajistilo naplnění Viklefova cíle prosté církve, bez jakékoliv světské moci, která neměla být nikdy podle Písma jejím účelem. Tento princip však dále spíše souvisí s Viklefovou kritikou církevních poměrů (Troeltsch, 1931: 358–359).

Jak již bylo řečeno v předešlém oddíle, Hus napsal své dílo *De corpore Christi* jako bezprostřední polemickou odpověď na ustanovení pražského arcibiskupa Zbyňka Zajíce z Hazmburka. Pokud bychom tedy brali v úvahu teorii Keena, že motivem Viklefa byla taktéž polemika s představiteli transsubstanciace, jak je možné, že se jejich pohledy tolik lišily? Jednou z těchto příčin by mohl být podle českého badatele Stanislava Sousedíka (1998: 50) osud Husova předchůdce, a především učitele na pražské univerzitě, Stanislava ze Znojma. Tento významný český teolog byl poté, co vznesl hypotézu ve prospěch mírnější verze Viklefovy remanenční nauky, předvolán před papeže Řehoře XII., aby hájil svá stanoviska, a následně byl uvězněn v Bologni. Pod tímto nátlakem Stanislav odvrhl jakoukoliv náklonost k Viklefově nauce, a naopak započal otevřeně vystupovat proti jeho stoupencům. Následkem toho Hus pravděpodobně zvolil obezřetnější přístup při koncipování svých názorů k eucharistické diskuzi, aby se jednak vyhnul perzekucím ze strany katolické církve, avšak také aby neztratil tvář před svými přáteli a stoupenci. Ambivalentními formulacemi tak nedal najevo, ke které nauce má blíže. Důležitý faktor v tomto Husově přístupu pravděpodobně hrál také fakt, že na rozdíl od Viklefa ještě v době sepsání svého díla *De corpore Christi* otevřeně nekritizoval církev, a proto bylo jeho vyjadřování daleko obezřetnější. Můžeme předpokládat, že Hus tak nechtěl vzbudit přílišnou pozornost u církevních představitelů. Tuto hypotézu dohání do krajnosti britský historik Gordon Leff (1968: 403–405). Ten vidí v Husově delikátním postupu dokonce snahu přepsat Viklefovou nauku do ortodoxního rámce tehdejší církve a odlišnosti, jež se v jejích dílech objevují, přisuzuje právě této tendenci. Dle mého názoru je však Leffovo stanovisko velmi přehnané. Obě pojetí představená autory jsou natolik odlišná, že o nějakém přepisování nemůžeme v případě eucharistické nauky hovořit.

Hus, jak můžeme vidět v předchozím rozboru jeho úryvků, se často vyjadřoval o myšlenkách spojených s eucharistií velmi obecným způsobem, aniž by zacházel do jakýchkoliv detailů. Z toho důvodu jeho vyjadřování mohlo vyvolat u mnohých jeho oponentů dojem, že sympatizuje s myšlenkami remanence, i když byl pravděpodobně v naprostém souladu s ortodoxií. Společně s kritickým vystupováním vůči církevním autoritám, které odrážely prohlubující se rozepře s arcibiskupem Zbyňkem Zajícem z Hazmburka, a Husovou nákloností k eklesiologickým myšlenkám Jana Viklefa mohl tento faktor zapříčinit, že se podobné názory jako ty G. Leffa objevovaly i u jeho žalobců a přispěly tak k Husovu odsouzení z hereze, exkomunikaci a následné smrti v Kostnici.

Závěr

Výše provedená komparace naznačuje významný rozkol mezi postojem k eucharistické nauce u Jana Viklefa a Jana Husa. Viklefovy názory se v posledních desetiletích jeho života výrazně měnily. Od transsubstanciační nauky se postupně odvrátil a stal se jejím velkým kritikem v prospěch remanence. V jeho pozdějších textech, ke kterým patří také významné dílo *De eucharistia*,

se dokonce objevují náznaky radikálnější nauky transsignifikace, která zcela odmítá reálnou přítomnost Krista v eucharistii. Explicitně však žádnou takovou zmínku ve Viklefově díle nenalezneme, tudíž je pravděpodobnější, že mu byla tato nauka přisuzována neprávem. Husův postoj v traktátu *De corpore Christi* se může jevit, že zcela zapadá do ortodoxního rámce výkladu eucharistie, i když obecnost jeho vyjadřování ohledně svátosti eucharistie způsobila u mnohých oponentů a stejně tak u některých badatelů dojem, že sympatizoval s myšlenkami remanence. Nasvědčuje tomu také opatrné stanovisko, kdy nabádá kázat jen reálnou přítomnost těla a krve Krista v proměněné hostii, a všechno ostatní včetně přítomnosti substance chleba a vína se má podle něj přenechat odborné teologické diskuzi.

Rozdíl v postojích obou teologů mohly zapříčinit různé aspekty. Jejich cíle se však zásadě nelišily. Oba psali svá díla jako polemiku. Hus směřoval traktát proti pražskému arcibiskupu Zbyňkovi, který žádal po kněžích striktní příslušnost k transsubstanciaci a zavrhl tak jakékoliv diskuze o eucharistické podstatě. Viklefův text byl namířen obecněji vůči nejvyšším představitelům církve, kteří se snaží svést Kristovu církev z evangelické cesty a dopouštějí se tak rouhačství. Rozhodně nekoncepuje své dílo jako nějakou bezprostřední odpověď, jak je tomu u Husa, ale vyhrazuje se tak proti novým učením, která se začala formovat do církevních dogmat od doby papeže Inocence III., a snaží se proto obvinít tyto rouhače z hereze. Navazuje tím na ústřední motiv všech jeho polemických spisů. Takovýto různý postoj vůči církevním poměrům můžeme přisoudit jeho angažovanosti ve sporu katolických představitelů a sekulárních autorit o politickou a ekonomickou moc. Velký zvrat v jeho učení zapříčinila pravděpodobně tvorba komentáře na celé Písmo *Postilla Super Totam Bibliam*. Toto monumentální exegetické dílo utvrdilo Viklefa v jeho přesvědčení o nepravdivosti nových církevních učení v čele s transsubstanciací. Hus svůj nesouhlas pojal obezřetněji. V tom jej pravděpodobně ovlivnil osud jeho kantora a významného pražského teologa Stanislava ze Znojma, který byl kvůli svým eucharistickým názorům obviněn a vězněn do té doby, než se pod nátlakem zřekl jakýchkoliv sympatií k Viklefovým myšlenkám. Gordon Leff (1968) nazírá na Husovo počínání radikálněji a domnívá se, že za jeho slovy se skrývá pouhá snaha přepsat Viklefovo učení do ortodoxního znění. Naopak významný husovský badatel Paul de Vooght (1997/1960) neshledává na učení českého kazatele nic kacířského, tudíž Husův eucharistický postoj je podle něj naprosto ortodoxní.

Postoje obou autorů v této věci jsou znatelně rozdílné. U Viklefa je daleko jednodušší odhalit jeho záměr kritiky novodobé církve a snaha vrátit jí prastarý řád. Svým vyjadřováním prakticky vyhláší otevřenou válku představitelům tehdejší církve a z toho důvodu se i ve věci podstaty eucharistie jasně vyjadřuje o své náklonosti k remanenci. Zde vidím největší rozdíl v porovnání s Husem. Ten svým vyjadřováním k problematice pojetí eucharistie působil mnohdy nejistě a opatrně, což mohlo vyvolat podezření u jeho oponentů. Nepopírám, že by snad nějak Husovo stanovisko vybočovalo z ortodoxního rámce, ale už jen fakt, že takto pohotově a s nevolí reagoval na dekrety arcibiskupa Zbyňka Zajíce, by mohl značit jeho potenciální rozpocenost v této otázce. Taktéž když uvážíme silný vliv Viklefových prací na jiná Husova díla, která se zaměřovala především na záležitosti církevních poměrů, není od věci pokládat za pravděpodobnou možnost, že byl Hus

z části ovlivněn Viklefovým postojem, ať už přímo z jeho díla, nebo od svého učitele Stanislava ze Znojma, jenž se Viklefovým učením podrobně zabýval.

Seznam použité literatury

Prameny

- Jan Hus, *De corpore Christi*. V. Flajšhans (Ed.) (1903), *Mistra Jana Husi Sebrané spisy I* (pp. 245–261). Praha: Bursík.
- John Wyclif, *On the Eucharist*. M. Spinka (Ed.) (1953), *Advocates of Reform: From Wyclif to Erasmus* (pp. 61–88). Philadelphia: The Westminster Press.
- John Wyclif, *De eucharistia tractatus maior*. J. Loserth (Ed.) (1892), *Iohannis Wyclif De eucharistia tractatus maior: Accedit tractatus De eucharistia et poenitentia sive de confessione*. London: Pub for the Wyclif Society by Trübner.

Sekundární literatura

- Cross, F. L. & Livingstone, E. A. (1997). *The Oxford Dictionary of the Christian Church*. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Kaňák, M. (1973). *John Viklef: Život a dílo anglického Husova předchůdce*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství.
- Keen, M. (1986). Wyclif, the Bible, and Transubstantiation. In A. Kenny (Ed.), *Wyclif in this Time* (pp. 1–16). Oxford: Clarendon Press.
- Leff, G. (1968). Wyclif and Hus: A Doctrinal Comparison. *Bulletin of the John Rylands Library*, 50(2), 387–410.
- Levy, I. Ch. (2003). *John Wyclif: Scriptural Logic, Real Presence, and the Parameters of Orthodoxy*. Milwaukee: Marquette University Press.
- Levy, I. Ch. (2006). Conclusion. In I. Ch. Levy (Ed.), *A Companion to John Wyclif* (pp. 457–462). Leiden – Boston: Brill.
- Penn, S. (2006). Wyclif and the Sacraments. In I. Ch. Levy (Ed.), *A Companion to John Wyclif* (pp. 241–293). Leiden – Boston: Brill.
- Sousedík, S. (1998). *Učení o eucharistii v díle M. Jana Husa*. Praha: Vyšehrad.
- Šmahel, F. (2001). *Husitské Čechy: Struktury, procesy, ideje*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Thomson, S. H. (1937). Unnoticed MSS and Works of Wyclif. *The Journal of Theological Studies*, 38(149), 2436.
- Troeltsch, E. (1931). *The Social Teaching of the Christian Churches I*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Vooght, P. (1997). Kacířství Jana Husa (5). *Theologická revue husitské Teologické fakulty University Karlovy v Praze*, 5, 65–72.